

АКІДА В СУНІТСЬКІЙ ТА ШИЙТСЬКІЙ ТРАДИЦІЯХ: ТЕОЛОГІЧНІ РОЗБІЖНОСТІ

У статті досліджуються теологічні розбіжності в акіді між сунітами та шиїтами. Розглядаються джерела акіди (віровчення) та відмінності в самих джерелах, а також методи тлумачення Священного Корану, характерні для цих двох головних напрямків ісламу. Показані найбільш значущі відмінності в акіді, а також богословська аргументація цих розбіжностей в обох релігійних традиціях. Підкреслюється, що арабо-мусульманська цивілізація неоднорідна, а на мусульманське богослов'я впливали різні фактори, що яскраво виражено в шиїзмі.

На зламі тисячоліть іслам починає відігравати дедалі помітнішу роль у складних етнополітичних процесах, що відбуваються в сучасному світі. Зокрема, на початку ХХІ ст. він щораз активніше впливає на релігійну ситуацію, міжрелігійні та міжконфесійні відносини в Європі, різноманітні етноконфесійні й етнокультурні явища. Останнім часом виникає дедалі більше проявів його політизації. Україна, яка розташована на перехресті двох великих цивілізацій – європейської та ісламської, не залишається осторонь щодо цих процесів. Саме тому дослідження ісламу, шариату, його розуміння серед послідовників різних течій та напрямків усередині самої ісламської традиції є актуальним для українського релігієзнавства. Для розуміння суті ісламу та його культури, а отже – розуміння всіх процесів ісламського відродження, необхідно проводити наукові дослідження, спираючись, поміж іншого, і на внутрішню конфесійну точку зору.

Мета цієї роботи – проаналізувати акіду як ісламське віровчення в сунітській та шиїтській традиціях, а також зробити компаративний аналіз, виявивши теологічні розбіжності в цих двох головних напрямках ісламу. Особлива увага в роботі приділятиметься питанню виникнення цих теологічних розбіжностей в акіді.

Для цього в роботі ми спробуємо вирішити такі завдання:

- виявити причини теологічних розбіжностей між сунітами та шиїтами;
- проаналізувати ставлення сунітів та шиїтів до головних джерел шариату, якими є Коран [1] та Суна пророка Мухаммада;
- розкрити найважливіші теологічні розбіжності в акіді.

Об'єктом дослідження є теологія ісламу, яка включає шариат.

Предметом дослідження є акіда, як перша і головна частина шариату, розуміння акіди в сунітській та шиїтській традиціях, ставлення сунітів та шиїтів до головних джерел шариату.

Шариат як універсальне та всеосяжне законодавство ісламу складається з трьох частин, першою та найважливішою з яких є акіда – ісламська теологія. У питаннях теології мусульманські богослови переважно не розходилися в поглядах, але протягом історії, під впливом філософських концепцій античності, а також вчень інших релігійних традицій до ісламу потрапляли ідеї, що суттєво відрізнялися від традиційних. Під впливом цих ідей виникали нові ісламські течії, як от: мутазиліти, шиїти, ахмадіти, бахаїти тощо. Найбільш розповсюдженими та значними, як за чисельністю, так і за впливом, поряд із сунітами стали шиїти.

Шиїтський рух від самого початку був неоднорідним. На першому етапі шиїтський рух був аморфним, більше нагадував політичне угруповання та в теологічних питаннях нічим не відрізнявся від сунітів. Із часом до шиїзму почали потрапляти релігійні та філософські ідеї зороастризму та інших культур Месопотамії та Персії. Це призвело до того, що в шиїзмі почали формуватися внутрішні течії, з власним вченням та культовою практикою. В VIII ст. шиїтський рух остаточно розпався на дві основних течії – помірну та крайню. До помірних шиїтів відносять заїдітів та імамів. Другий напрямок репрезентують так звані крайні шиїти – кайсаніти та ісмаїліти. В той час як вчення крайніх шиїтів заплутане та має незакінчений характер, а послідовників цього напрямку небагато, помірне крило шиїзму, навпаки, швидко сформувало свою богословську традицію та має багатомільйонну умму послідовників. Виходячи з цього, найбільш виправданим є дослідження теологічних розбіжностей в акіді сунітів та помірних шиїтів.

Віровчення ісламу походить від двох джерел – Священного Корану та Суни пророка Мухаммада. Спираючись на ці джерела, ісламські богослови докладно розписували та тлумачили ісламську теологію. Більшість розподілів усередині ісламу на різноманітні течії та напрямки походила або через різницю в розумінні та тлумаченні цих священних текстів, або через невизнання їх повністю чи частково.

Різниця у віровченні сунітів і шиїтів виникла на ґрунті різного підходу до розуміння та тлумачення Священного Корану, а також внаслідок наявності цілком різних текстів, які склали Священний Переказ у кожній з даних гілок ісламу.

В ранній період серед шиїтів була наявною думка, що суніти, очолені халіфом Османом, під керівництвом якого було проведено кодифікацію Корану та складено єдиний для всіх мустаф, спотворили Священний Коран, видаливши з нього все, що стосувалося Алі ібн Абу Таліба, його прав на верховну владу в Халіфаті, а також права Аглюль-Бейт, до яких шиїти переважно відносять нащадків пророка від шлюбу Алі та Фатіми.

Згадки про «шиїтський мустаф Корану» зустрічаються в середньовічних істориків та богословів, причому як серед сунітів, так і серед шиїтів. Ці повідомлення досить заплутані та не відображають точного стану речей. В одних переказах говориться, що «шиїтська версія» була однією сурою довша – вона ніби містила в собі 115-у сурю, яку деякі називали «Сура Фатіма». Саме її, на думку шиїтів, і видалила комісія на чолі з Османом під час кодифікації Корану. Інші перекази говорять про те, що існувала інша версія Корану, яку шиїти називали «Мусхаф Фатіми». В шиїтському творі «Біхаруль-Анвар» кілька разів повторюється вислів: «І в нас “Мусхаф Фатіми”». Диктував його Посланець Аллаха, а записував його Алі власноруч». В іншому творі – «Аль-Кяфі» – наводяться слова Джафара Ас-Садика: «І, насправді, в нас – “Мусхаф Фатіми”!» [2, с. 86].

Шиїтський хадисознавець Ан-Нурі Ат-Табарсі написав книгу «Фасль Аль-Хітаб фі ісбат тахріф Кітаб рабі Аль-Арбаб» («Прямі докази на користь спотворення Книги Всевишнього Господа»), де наводить більше двох тисяч шиїтських повідомлень, які вказують на спотворення Корану, а також висловлювання всіх шиїтських авторитетів, які відкрито стверджували, що Коран, який зараз перебуває в руках мусульман, було спотворено. Серед них і слова Джафара Ас-Садика: «Будь-хто, що стверджує, ніби зібрав увесь Коран, є нечесним. Зібрав його та зберіг у такому вигляді, в якому його було даровано, лише Алі ібн Абу Таліб та імами після нього» [2, с. 88]. Таким чином, попри наявність цих двох версій, шиїти раннього періоду, ймовірно, вірили в альтернативну версію Корану, яка була в Алі та шиїтських імамів після нього та врешті-решт перейшла до дванадцятого імама Аль-Махді, який пішов із нею до схову. Це підтверджують також есхатологічні очікування шиїтів, які стверджують, що перед Судним Днем зі схову

повернеться імам Махді з істинним текстом Корану. Навіть сучасний шиїтський релігійний лідер імам Аль-Хої у своєму заповіті наголосив: «Ви маєте слідувати за цим Кораном, доки не з'явиться Коран Фатіми» [2, с. 89].

Попри те, шиїти у своїх полемічних текстах завжди запевняли сунітів, що в них немає жодного альтернативного тексту, і вони визнають єдиний для всіх канонічний текст Корану під редакцією халіфа Османа. Враховуючи шиїтське вчення про такийя (цнотливе приховування віри), можна припустити, що шиїтські релігійні лідери на певному етапі вирішили приховати своє вчення про альтернативний текст Корану. Така невідповідність у вченні про Священне Писання виникла також і через те, що в шиїтів дійсно в руках не було жодного іншого Корану, якому вони могли б слідувати та надати як доказ власної правоти. Адже шиїтська традиція говорить про те, що так званий «Мусхаф Фатіми» був у єдиному примірнику, і він опинився у схові разом із дванадцятим імамом. Тому шиїтам нічого не залишалось, як слідувати загально визнаній версії Корану. У свою чергу, суніти не визнають жодного іншого тексту Корану, крім того, що був зібраний та канонізований халіфом Османом.

Розбіжності у ставленні до Корану між цими двома напрямками починаються зі тлумачень Священного Писання. Надзвичайно складний, сакральний та багатозначний текст Корану було нелегко зрозуміти навіть спільникам пророка Мухаммада. Існують сотні достовірних хадисів, де йдеться про те, як вони зверталися щодо тлумачень того чи іншого аяту безпосередньо до пророка. На підставі того, що правильно розуміти та тлумачити священний текст було складним та відповідальним завданням, нікому, крім тих, хто володів спеціальною підготовкою та відповідною освітою, не дозволялося робити цього, причому як тоді, так і зараз. Таким чином, всередині ісламської традиції формується один з напрямків у богослов'ї, який займається тафсиrom – тлумаченням Корану, а вчених, які писали тафсири, називали муфасирами. Між сунітами та шиїтами є істотна різниця у тлумаченні Корану. Практично всі шиїтські тлумачення та коментарі до Корану відносяться до категорії тафсирів за умовиводом. Тафсир за умовиводом є твором, у якому автор спирається на своє власне розуміння тексту та намагається зробити самостійний висновок щодо змісту того чи іншого аяту. При цьому дослідник не лише звертається до відомостей, що отримані зі свого Священного Переказу (у випадку з шиїтами – до ахбарів), але й використовує знання з філософії, філології, історії тощо [3, с. 140]. Через це шиїтські тафсири насичені особистими думками авторів, що не завжди йшло на користь шиїзму. Меншу, пізнішу, частину шиїтських тафсирів складають тафсири, що спираються на перекази більш давніх шиїтських коментаторів. У них вже тлумачення тексту Корану будується не стільки на особистій думці, скільки проводиться реферування та відбір більш ранніх коментарів. Представники традиційного сунізму завжди різко негативно ставилися до тафсирів за умовиводом. На їхню думку, подібні тлумачення не відповідають духові шаріату, а тафсири, що засновані на чистому умовиводові, взагалі є забороненими до використання [3, с. 141].

Сунітська гілка ісламу тривалий час спиралася переважно на тафсири за переказом. Тафсир за переказом є найбільш численною та загально визнаною групою творів авторів різних часів, починаючи від періоду життя пророка. У своїх працях автори виходили з наступних засад: пріоритет надавався тлумаченню Корану Кораном, тлумаченню Корану самим пророком, а також тлумаченню Корану на підставі висловлювань спільників – сучасників пророка. Така традиція тлумачення Священного Писання загалом спиралася на вищевказані джерела, а самостійні коментарі припускалися лише в тому випадку, якщо джерела не давали чіткого та однозначного пояснення [3, с. 137].

Згодом у сунітському середовищі з'явилися також тафсири за умовиводом, і символічні, й суфійські тафсири, проте на формування сунітської традиції вони суттєво не вплинули.

Шіїти змушені були ґрунтувати своє богослов'я на тафсирах за умовиводом через дві причини: по-перше, вони не визнавали переважну більшість хадисів пророка Мухаммада, і, як наслідок, не спиралися на його коментарі до Корану; по-друге, вони не вважали за гідних більшість спільників пророка, тим самим не визнаючи також і їхні коментарі до священного тексту. Залишившись без опори на думки попередніх генерацій, шіїтські теологи мали спиратися лише на власне розуміння тексту Корану.

Суттєва різниця у тлумаченні Священного Писання, тим не менш, не відіграла визначної ролі в богословських розбіжностях між сунітами та шіїтами. Навпаки, наявністю всіх спільних позицій у теологічних питаннях вони завдячують Корану. Розбіжності ж виникли через абсолютно різні Священні Перекази – в той час, як суніти спираються на хадиси, що були передані всіма спільниками пророка, шіїти визнають тільки хадиси, які передавали «Агль Аль-Бейт» – родина пророка. Оскільки таких текстів катастрофічно бракувало для формування Священного Переказу, який би доповнював та пояснював Коран, шіїтські лідери доповнили їх висловлюваннями своїх імамів, сформувавши цим альтернативний Священний Переказ – ахбари. Через різницю у другому джерелі шаріату виникли всі теологічні розбіжності між даними напрямками ісламу.

Найбільш докладно розбіжності в акіді проявляються в наступних питаннях:

1. Зло та божественна справедливість.

Шіїти стверджують, що Аллах ніколи не творить зла – злі справи роблять самі творіння Аллаха, за що й понесуть покарання. Шіїти будують наступний логічний ланцюжок: якщо Аллах створив зло, то, виходячи з божественної справедливості, він не має карати свої створіння за злі вчинки. А оскільки в Корані він обіцяв карати грішників за злі вчинки, то значить, що зло не має до Аллаха жодного відношення, і він не творить зла [4, с. 260].

Суніти, у свою чергу, стверджують, що добро та зло створені Аллахом, але зло створене не як даність, а як скрита потенція, можливість його реалізації кимось. Таким чином, якщо людина чи джин не чинять зла, його й не буде, а якщо вчинять – воно виникає. Отже, божественна справедливість виявляється в тому, що у створінні є свобода волі та свобода вибору. А через свою вищу божественну справедливість Аллах буде судити їх за те, що вони обрали.

2. Можливість бачити Аллаха.

Шіїти стверджують, що Аллаха неможливо побачити ні в цьому, ні в наступному світі. Суніти, посилаючись на 22 – 23-й аяти 75-ї сури Корану, де сказано: «В той День обличчя будуть сяяти. І дивитися на свого Господа» [1, с. 608], – стверджують, що Аллаха зможуть побачити деякі з мешканців Раю.

Коментуючи даний аят, шіїтські муфасири говорять, що мається на увазі споглядання Аллаха душею, а «побачити» Аллаха можна лише завдяки твердій вірі в нього. Суніти, посилаючись на хадиси пророка, вірять, що Аллаха дійсно бачитиме особлива категорія праведників, але як саме це відбуватиметься – невідомо, адже в Раю все буде інакше, не так, як у земному житті [4, с. 261].

3. Безгрішність людей.

Відповідно до найбільш загальної точки зору, якої крім сунітів дотримувалися також хариджити, мутазиліти та інші напрямки, безгрішними серед людей є тільки пророки та посланці Аллаха. Шіїти дотримуються іншої думки, стверджуючи, що не тільки пророки та посланці Аллаха звільнені від великих і малих гріхів, але й усі шіїтські дванадцять імамів також є безгрішними, як і пророки.

4. Повернення до життя.

Шіїти вірять, що ще до Судного Дня, але вже після приходу Махді, Аллах воскресить і поверне до цього світу деяких кривдників і деяких праведників. Кривдників очікуватиме зневажання та приниження, а праведники будуть вшановані. Під кривдниками зазвичай розуміють халіфів, які відібрали в шіїтських імамів право на владу. Під праведниками маються на увазі шіїтські дванадцять імамів [4, с. 264].

У свою чергу, суніти вірять у те, що воскресіння з мертвих та справедлива божественна відповідь буде тільки в Судний День, і не визнають жодного воскресіння з мертвих доти.

5. Імамат.

Найголовнішою відмінною рисою шиїзму в основах віри є визнання імамату. Імамат у певному сенсі розуміється як продовження пророцтва завдяки тому, що всіма мусульманами повинен керувати безгрішний імам з роду пророка. На думку шіїтів, той, хто не вірить у імамат, не є мусульманином [4, с. 263]. Суніти не визнають учення про імамат і вважають його навмисно вигаданим шіїтськими імамами задля виправдання своїх претензій на верховну владу в Халіфаті.

Всі інші основи ісламського віровчення схожі завдяки тому, що вони безпосередньо виходять з Корану, мають чіткий опис та зрозуміле значення. Все, що стосується віри в Аллаха, пророцтво та пророків, янголів, Священні Писання, Судний День та провидіння, в головних рисах не відрізняється. Є несуттєві розбіжності в другорядних деталях, таких, наприклад, як віра шіїтів у те, що дванадцять шіїтських імамів відіграватимуть роль свідків щодо приналежності до шиїзму під час Судного Дня. При цьому дуже показовою є думка шіїтів про те, що ж є засадами акіди, тобто найважливішими, стрижневими догматами. В той час як суніти вважають основними шість основ, а саме:

1. Віра у Всевишнього Аллаха.
2. Віра в янголів.
3. Віра у Священні Писання.
4. Віра в посланників.
5. Віра в Судний День.
6. Віра в провидіння.

Шіїти вважають основними наступні п'ять засад:

1. Єдинобожжя.
2. Справедливість Аллаха.
3. Пророцтво.
4. Імамат.
5. Майбутнє життя (ахират).

Неважно помітити, що три з п'яти шіїтських засад повністю збігаються із сунітськими, хоча й названі інакше. Окремо виділена віра в божественну справедливість, і це пов'язане з тим, що в минулому шиїзм зазнав ряд поразок, у першу чергу політичних і військових, що й відобразилося на богослов'ї. Шиїзм надію на реванш обґрунтовує божественною справедливістю. Як уже згадано, обов'язковим атрибутом шиїзму є віра в імамат, чого нема та не може бути в сунізмі. Що стосується пунктів, які сунізм вважає головними, а шиїзм – ні, то важливо підкреслити, що шіїти також вірять у них, але не вважають їх стрижневими у своїй акіді.

Більшість основних положень акіди в сунітській та шіїтській теології подібні між собою. Причиною цього є те, що обидві течії ґрунтують свої теологічні погляди на Священному Корані, попри ствердження в ранньому шиїзмі про спотворення його суні-

тами. Не маючи можливості спиратися на альтернативну версію Корану, шиїти змушені були виводити теологічні норми акіди з канонічної редакції халіфа Османа. Щодо розбіжностей, то вони є наслідком або різноманітного підходу до тлумачення Священного Писання, або різницею у Священному Переказі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коран. Переклади смислів Корану українською мовою В. М. Басирова. – Сімферополь : ДОЛЯ, 2009. – 656 с.
2. Аль-Мусави С.Х. Лицо шиизма / Аль-Мусави С.Х. – М. : Издательская группа «Истинна», 2009. – 126 с.
3. Муртазин М.Ф. Введение в коранические науки: учебное пособие для ислам. образоват. учреждений / Муртазин М.Ф. – М. : Моск. ислам. ун-т, 2006. – 160 с.
4. Мамиргов М.З. Книга исламских сект и вероучений / Мамиргов М.З. – М. : Телевидеоккомпания «Исламский Мир», 2007. – 472 с.
5. Аш-Шахрастани М.А. Книга о религиях и сектах / Аш-Шахрастани М.А. – М. : Наука, 1984. – 182 с.
6. Табатабаи М.Х. Шиизм в Исламе / Табатабаи М.Х. – Кум. : Всемирная ассамблея «Ахлебейт», 1996. – 315 с.
7. Ясин М.Н. Исламское вероучение в свете Корана и Сунны / Ясин М.Н. ; [пер. с араб. Е. Сорокоумовой]. – М. : Издатель Эжаев, 2009. – 392 с.

А.И. Шевченко, С.В. Исмаилов

Акіда в суннітській і шиїтській традиціях: теологічні розбіжності

В статті досліджуються теологічні розбіжності в акіді між суннітами і шиїтами. Розглядаються джерела акіди (вероучення) і розбіжності в джерелах, а також методи тлумачення Священного Корана, характерні для двох головних напрямків ісламу. Перераховані найбільш значимі розбіжності в акіді, а також богословська аргументація даних розбіжностей в обох релігійних традиціях. Підкреслюється, що арабо-мусульманська цивілізація неоднорідна, а на мусульманське богослов'я впливали різні фактори, що яскраво проявилось в шиїзмі.

A.I. Shevchenko, S.V. Ismagilov

Akida in Sunnite's and Shiite's Traditions: Theological Differences

Theological differences in akida of Sunnite's and Shiite's are researched in the article. The sources of akida (faith) and some differences in the sources are considered. The methods of interpretation the Holy Koran for two main directions of Islam are noted. The main differences in akida and its theological explanation in both religion traditions are given in the article. It is emphasized that Muslim civilization is heterogenous and that Muslim theology were influenced by different factors that can be seen clearly in Shiism.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2010.